

Márkus Kinga

Jó és rossz erők

A természetfeletti a *Sáhnáme* világában

Iranisztikai tanulmányaink emlékére s az epika iránti érdeklődésünk jegyében ajánlom jókívánságaimmal az alábbi szerény tanulmányt Szörényi László szenior kollégámnak. *Tabrik!*

Abu 'l Qaszem Firdauszi (i.sz. 940-1020) monumentális eposza, a *Sáhnáme* (Királyok Könyve) hatezer év, négy dinasztia és ötven uralkodó iráni történelmét énekli meg a mítikus ősidőktől az arab hódításig ötvenezer párversben.¹ Az eposz terjedelme és tárgya a "nemzeti eposz" rangját érdemli ki.² Gazdag témavilága, képanyaga számos kritikai műnek nyújt alapot, de a kutatás viszonylag kevés figyelmet szentelt a természetfeletti világára Firdauszinál.

Firdauszi muszlim monoteizmusa áthatja az eposzt, de világképében az iszlám előtti pre-zoroasztriánus és zoroasztriánus képzetek is megőrződnek. Isten (*ízad, jazdán*) és szinonímái, Úr (*khodá, khodávand*), Teremtő (*kardegár*), Tápláló (*parvardegár*), Világteremtő (*dzsehán-áfarín*), gyakorta kerülnek említésre, amint a hősök imában fordulnak megpróbáltatásuk idején Hozzá. Kajómarsz, az első (ember) király Isten legfelsőbb nevét (*bartarin nám-e jazdán*) kiáltva ment a démonok elleni harcba (Kajómarsz, 48) és Isten nevében rohamozta meg Farídún a sárkánykirály Zahák várát (Zahák, 321). Ugyanígy ismerhette fel Rosztam a szép lány képében megjelenő boszorkányt és szállt harcba a mázandaráni démonok ellen. Mikor Kaj Khoszró a királyság elnyerése végett hadat vezetett Bahman vára felszabadítására, Isten nevében törte meg a démonok varázslatát (Kaj Kávusz, *Kén-e Sziávós*, 639).

Afszún közönségesen varázslatot jelent, de egy bizonyos értelemben Istentől való csodatévő ige. Ennek segítségével Tahmúrasz ős- király foglyul ejti és meglovagolja Ahrimant (Tahm. 27), s állítja meg a hős Farídún a ráomló sziklát, melyet gyilkos szándékú fivérei lazítottak meg (Zahák 291). Farídún fiai egy későbbi epizódban a "királyi varázslattal" (*afszún-e sáhán*) semlegesítik a jemeni király ártalmas varázslatát, amint az fagyot és vihart küldött a leánykérőbe jött ifjakra.

Az isteni dicsfény, a *farr* központi szerepet játszik az eposzban. Mikor a világ uralkodója, Dzsamsíd letért az igaz útról és isteni tiszteletet követelt magának, a *farr* elhagyta (Dzs. 70) s a démoni Zahák fölébe kerekedett és elpusztította. A *farr* természetfeletti erőt, isteni kegyet nyújt. Birtokában Sziávós kiállja a tűzpróbát (Kaj K. 52), Kaj Khoszró anyjával és Gév lovaggal átkel a megáradt Oxus folyón (Kaj K. 397), Ardasír legyőzi ellenségét, Ardaván királyt, miután a *farr* hegyi gazella

---

¹ A tanulmány Dzsálál Khálegghi-Motlagh kritikai kiadásán (Tehran, Markaz-e Da'erat al-Maaref-e Eszlami. 2013. 4. kiad.) alapul. A *Sáhnáme*, a verses iráni király-krónika ötven uralkodó *gesta*-jának változó nagyságú fejezeteit tartalmazza. A zárójelben szereplő név, illetve rövidítés az uralkodó nevét, esetenként egy ciklus címét, a szám a verset jelzi.

² Theodor Nöldeke, "Das iranische Nationalepos". In: *Grundriss der iranischen Philologie*. Ed. By W. Geiger and E. Kuhn vol. II. 130-211. Egy újabb összefoglaló munka Firdausziról és művéről, I. A. Sh. Shabhazi, *Ferdowsi: A Critical Biography*. Costa Mesa. Mazda Publishers. 1991.

képében kísértte el menekülésében (Askanián, 200). Bahrám Górt ifjúságától kezdve ékesítette a *farr*. Mivel atyja Jazdagerd népszerűtlen uralkodó volt és halálának körülményei isteni büntetésre vallottak, Bahrámnak alá kellett vetni magát egy próbának, mielőtt elismerték volna királynak. A koronát két oroszlán közül kellett felvennie. Bahrám megölte az oroszlánokat és elnyerte a királyságot (Jazdagerd, 670-675).

A dicsfény csodás erőt ad a királynak, haragja befolyásolhatja a természet erőit. Mikor Bahrám Górnál álruhában meglátogatta egy szegény kertész házát, s élvezte vendégszeretetüket, szíve hirtelen igazságtalanra fordult. Ekkor a tej elapadt tehenük tőgyében, s a bölcs háziasszony megértette, hogy a király haragszik. Imát mondott, hogy a király igazságos maradjon. Bahrám megenyhült, s a tej újra buzogni kezdett (B.G. 681-751). Mikor Khoszró Parvívíz száműzetésbe ment Rumba (itt Bizánc értelmében) híveivel Bahrám Csúbín lázadása idején, egy Karsztán nevű határvárosban kerestek szállást. A város lakói megtagadták tőlük vendégszeretetüket. Az éjjel vihar tört ki és megrongálta a városfalakat. A város lakói megrettentek és siettek az iráni menekültek kedvébe járni (Khoszró P. 1026-1035).

Szorús angyal gyakran megjelenik az eposzban, állandó jelzői "dicső" (*farrokh*) és "áldott" (*khodzsaszte*). A zoroasztriánus angyalhitből származik, s az eposzban az isteni hírnök szerepét tölti be. Az Ős-királyok, a Písdádi dinasztia idején tündér (*pari*) képében keresi fel Kajómarsz királyt, leopárdbőrbe öltözve (*palangíne-pús*) s Ahriman ellen szólítja harcba (Kajómarsz, 26). A huri arcú tündér, aki Farídúnt varázslásra (*afszúngarí*, fehér mágia) tanítja, szintén Szorús a *Sáhnáme* egyes kéziratai szerint (Zahák, 375-384).

Szorúst Farídún oldalán találjuk megint Zahák legyőzésekor. Többször megjelenik Kaj Khoszró király legendájában, s álomban ad át isteni üzenetet. Gódarznak ő adja hírül esőfelhőn lovagolva Kaj Khoszró születését (Kaj K. *Kén-e Sziávós*, 441-452) s ő mutatja meg Hómnak, a remetének a turáni király Afrásziáb rejtkehelyét (Kaj Kh. 2309). Végül ő szólítja fel a királyt javai szétosztására s a világ elhagyására (Kaj Kh. 2591-2601). Szorús a késő-Szászánida uralkodó, Khoszró Parvívíz idején jelenik meg utoljára, most a csodálatos segítő szerepkörében, aki megmenti a királyt a lázadó Bahrám Csúbín haragjától. A király elszakadt híveitől, egy hegyen, az ellenség és egy szűk barlang közé szorulva, "a kard és a kő között". Kétségbeesett imába fogott és megfogadta, hogy elhagyja a csillagképek imádatát. Ekkor Szorús zöldbe öltözve, fehér lovon megjelent s megmentette a királyt a biztos pusztulástól (Khoszró P. 1891-1910)

Kaj Khoszró serlege (*dzsám-e gítínamá*)

A királynak volt egy bűvös serlege, melyben a tavaszi újév napján, Istenhez fohászkodva az egész világot meg tudta látni. Ennek segítségével sikerült megtalálni az elveszett hőst, Bézsant, aki az Armant pusztító vaddisznók kiirtása után turáni rabságba került (Bézsant o M. 539-575).

Kaj Khoszró király másik kincse egy kő (*mohre*) volt, mely az Ős-királyoktól maradt rá és sebeket gyógyított. Mikor Gosztaham lovag súlyosan megsebesült a turániakkal vívott csatában, a király a sebre tette a követ s Istenhez fohászkodva meggyógyította (Kaj Kh. 2499-2507)

Hóm

Ez a jámbor remete, aki Farídúntól származott, s beragyogta a *farr*, pányvájával fogta meg a menekülő gonosz turáni Afrásziábot (Kaj Kh. 2231-2320). Hóm a szent *haoma* ital antropomorfizált kései formája.³

Zardust

A próféta Gostászp király idején jelent meg. Bölcsként ábrázolja a költő, s egy fához hasonlítja, mely az égből sarjad és levelei jó tanácsok, gyümölcse bölcsesség. Ez a hasonlat előrevetíti egy csodáját, a Kismar ciprusa ültetését, melyet a Paradicsomban tett látogatásakor hozott s megalapította a Mihr Barzín tűzszentélyét. A ciprust előtte ültette el, s egy palotát épített alája, ahol az ősi királyok, Dzsamsid és Farídún képmásai ékesítették a falakat (Gostászp, 19-85).

Zardust a Paradicsomból egy acél láncot is hozott, melyet a király fiának, a hős Iszfandiárnak adott, aki ennek segítségével felismert és elpusztított egy boszorkányt (Haft Khán, 212-224).

Khezzr

Az Iszlámban szentként vagy prófétaként tisztelt, a modern középkeleti folklórban is élő, csodás segítőként számon tartott Khezzr a *Sáhnámében* is említésre talál. Utat mutat Szikandarnak (Nagy Sándornak) a Sötétség Országában, s rátalál az Élet Vizére. Iszik és megfürdik benne, míg a királyt Iszrafil angyal figyelmezteti törekvései hiábavalóságára (Iszkandar, 1356-1373).

A Jó erőinek manifesztációi mellett számosak a Rossz erőinek képviselői.⁴

Ahriman neve sokszor megjelenik az eposzban. A zoroasztriánus kozmogónia szerint Ahriman, a Rossz megtestesítője öröktől létező, de Istennél alacsonyabb rangú lény. Ő "teremtett" (*kirrénid*) démonokat (*dév*) és különböző káros állatokat. Két epizódban ahol a Gonosz jelentős szerepet játszik - királyokat csábít vakmerő bűnökre - muszlim nevén mint Iblisz szerepel. A Zahák-epizódban ő bujtja fel a világ feletti hatalom ígéretével apagyilkosságra az arab herceget.

Kaj Kávusz király legendájában Iblisz egy démont küld a királyhoz, hogy az égbe szállás kísérletére csábítsa (Kaj K. Hámavarán, 357-371).

A démonok már az első király, Kajómarsz idején megjelennek. A fekete *dév*, Ahriman fia megöli Kajómarsz fiát, Sziámak herceget, de végül Hósang, Sziámak fia legyőzi. Hósang fia, Tahmúrasz jelzője a "*dév-kötő*" (*dév-band*). A legyőzött démonok kegyelmet kértek, s hálából megtanították az embereket az írás művészetére (Tahm. 42).

Dévek a Gonosz hirnökeként emberi formában látogatnak földi királyokat s őket harcra - Kaj Kávuszt Mázandarán (Kaj K. 18), a turáni Ardzsászpót Irán (Gustászp, 92-99) ellen, vagy istentelen vakmerőségre - Kaj Kávuszt az égbe szállásra - biztatják.

Mázandarán földje a démonok lakhelye volt. Kaj Kávusz hadat vezetett ellenük, de seregével a Fehér *Dév* (*Dév-e Szepíd*) fogságába esett. Rosztam kemény tusa után legyőzte a démont s kiszabadította az irániakat (Kaj K. 544-582). Később

³ E. Yarshater, "Iranian National History" in *The Cambridge History of Iran*. Vol. 3 (1). Cambridge University Press.1983. 441

⁴ A. Christensen, *Essai sur la démonologie iranienne*. Kobenhavn. Ejnar Munksgaard. 1941.

párviadalban legyőzte Mázandarán démon-királyát, de az hegygé változtatta magát. Mikor Rosztam megfenyegette, hogy szétzúzza, a király visszatért eredeti formájába, s Rosztam megölte (Kaj K. 806-831). Rosztam is elnyerte a "dév-kötő" jelzőt.

Akván Dév Kaj Khoszró idején jelent meg vadszamár (*gór*) formájában. Bőre napszínben ragyogott s farkától sörényéig fekete csík húzódott. A király lovait pusztította. Ismét Rosztamot küldték harcba, de kishíján alulmaradt, s csak csellel sikerült túljárnia a démon eszén (Kaj Kh. Akv. D. 25-165).

Firdauszi euhemerisztikus magyarázattal szolgál: "Dév nem más, mint egy gonosz ember, ki nem ad hálát Istennek. Aki letért az emberek útjáról, ne nevezd többé embernek, nevezd démonnak (135-136)."

A bölcs Bozorgmehr Khoszró Anúsivánnal való beszélgetésében tíz démont nevez meg: Kapzsiság (*Áz*) Szükség (*Niyáz*), Harag (*Khasm* vö. a démon Asmodeus)⁵, Irigység (*Resk*), Szégyen (*Nang*), Bosszú (*Kén*), Besűgás (*Nammám*), Kétszínűség (*Do-rúí*), Hamis Hit (*Nápák Dín*), Hálátlanság (Khoszró Anusírván, 2476-2479)

A Gonosz erői közé szörnyek és vadállatok is tartoznak.

Zahák (Azi Dahaka, három fejű, hat szemű szörny az Avesztában), Firdauszinál antropomorf alakban arab hercegeként jelenik meg, de az Iblisz csókja nyomán vállából kinövő kígyók emberi velővel táplálkoznak és Firdauszi is néha sárkánynak nevezi. Démonok és varázslók hada veszi körül (Zahák, 325). Ezer évig tart zsarnoksága, mígnem a hős Farídún isteni segítséggel fölébe kerekedik.

A *Sáhnáme* hősei gyakran küzdenek sárkányokkal.⁶ Rosztam harmadik kalandjában, Mázandaránban megöl egy beszélő sárkányt (Kaj K. 338-379). Gostázip Rumban megöl egy mérgező leheletű sárkányt (Lohrázip, 540-565). Fia, Iszfandiár turáni kalandorozata idején elbánt egy hegy nagyságú tüzet okádó sárkánnyal (Haft Khán, 150-163). Történelmi alakok, mint Nagy Sándor (Szikandar, Iszkandar, 1199-1219), és a Szászánida Ardasír és Bahrám Gó (B.G. 673-679) is sárkányölők az eposzban. Haftvád férge (*kerm-e Haftvád*) egy almában talált kukacból nőtt sárkánnyá s vált isteni tisztelet tárgyává. A Szászánida dinasztia alapítója, Ardasír pusztította el híveivel együtt (Askanián, 534-748).

A farkasokkal való harc is a hősök próbatétele. Gostázip rúmi száműzetése idején megölt egy szörnyű, sárkányhoz hasonló, szarvas, agyaras farkast (Lohrázip, 309-410). Hasonlóképpen fia, Iszfandiár első kalandjában Turán földjén elbánt két elefánt nagyságú hím és nőstény farkassal (Haft Khán, 78-86). Bahrám Gó indiai kalandja során ölt meg egy farkast. Plutarkhosz szerint Ahrimannak farkast áldoztak.⁷

A vadszamár (*gór*) szinten démoni jellegű. Mint láttuk, Akván Dév vadszamár alakjában jelent meg, s a lázadó Bahrám Csúbín románcában egy vadszamár vezeti Bahrámot az erdőben egy titokzatos hölgy palotájába, aki az Irán feletti királyságot ígéri neki (Hormozd, 1417-1455).

Az oroslán heraldikai jelentőségét a fentebb említett Bahrám Gó epizód mutatja,

⁵ C. Huart, "The Mythology of Persia" in *Asiatic Mythology* by J. Hackin et al. New Delhi. Asian Educational Services. 1994. Repr. of 1932. 43.

⁶ M. Rastgar Fasai, *Dragon in Persian Mythology*. Shiraz, 1986. University Press.

⁷ J. Duchesne-Guillemin, "Zoroastrian Religion" in *The Cambridge History of Iran*. vol. 3(2). 898.

melyben Bahrám a királyságot oroszlánöléssel nyerte el. Később vadászaton egy hím és egy nőstény oroszlánt is leterített (B.G. 264-268). Rosztam és Iszfandiár kalandorozataiban (Haft Khán) is szerepelt oroszlánölés. A Kapi Oroszlán egy Turánt rettegésben tartó szörny volt, mely a kagán lányát is megölte. Nagyobb volt, mint egy ló, sárga testű, fekete sörényű, s a későbbi hagyomány egy óriási majommal azonosította. Bahrám Csúbín ölte meg ádáz tusa után (Khoszró P. 2303-2390).

Végezetül boszorkányok és varázslók említendőek a Gonosz erői közül. Rosztam mázandaráni küldetése során, hét próbája közül a negyedikben találkozott egy szép leánnyal, s leült vele lakomázni. Isten nevének említésére a lány rút banyává változott s Rosztam kardélre hányta (Kaj K. 403-416). Hasonló történettel találkozunk Iszfandiár hét próbájának negyedik szakaszában, mely Turánban játszódik. A hős a Zardusttól kapott lánc segítségével ismeri fel egy gyönyörű lányban a fertelmes boszorkányt s elpusztítja (Haft Khán 206-227).

A varázslók is mind Iránon kívüli földekről származnak. Szarv, Jemen királya szörnyű hideget és szelet küld Farídún három fiára, de boszorkánymesterségénél erősebbnek bizonyult az ifjak "királyi varázslata" (Farídún, 136-208). Kámúsz Kásáni történetében nagy háború dúlt Irán és Turán között. A turáni Bázúr varázsló hóvihart és sötétséget küldött az irániakra, melyek súlyos veszteséget okoztak. Egy iráni bölcs felismerte az okot. Ruhham lovag megtámadta a varázslót és levágta a karját. Kiderült az ég és az irániak győztek (Kaj Kh. 1351-1381)

A késő Szászánida korban, Hormozd uralkodása idején Száva, egy közép-ázsiai fejedelem támadt Iránra. Varázslói tüzet, rossz időt szabadítottak az irániakra. Egyikük, egy vörös hajú, macska szemű ijesztő teremtes baljós álmodt küldött magára a fővezérre, Bahrám Csúbínra. Mindezek ellenére az irániak diadalmaskodtak, s a varázsló fogságba esett. Felajánlotta szolgálatát Bahrámnak, de az nem kegyelmezett neki (Hormozd, 924-937).

Két nagy hős, Rosztam és Bahrám Csúbín a Jó és a Rossz erői közé kerül. Hűségesen szolgálták királyaikat, de azok igazságtalanul bántak velük, s a hősök démoni erőkhöz fordulnak önvédelemből. Rosztam családjának védnöke, a Szímorg madár, aki Rosztam apját felnevelte, és a hős születésekor is segítséget nyújtott, s győzelemre viszi az Iszfandiárral vívott párbajban, démoni jelleget is mutat. Iszfandiár, a zoroasztriánus hit bajnoka a különböző szörnyek ellen csatázva egy Szímorg madárt is megölt. Maga Rosztam anyai ágon Zaháktól származott.

Bahrám Csúbínt a második Rosztamnak nevezték. Mikor királya megalázta, egy koronás hölgnél tett látogatása után - akit egy *móbad* (zoroasztriánus pap) varázslónőnek (*zan-e dzsádú*) tartott (Hormozd, 1503) - magához ragadta a királyságot. Khoszró Parvív király szemtől szembe démonnak nevezte Bahrámot. A két hős ellentmondásos alakja bizonyos relativitást hoz a Jó és Rossz erőinek máskülönben élesen megrajzolt világába Firdauszi eposzában.